

İSTANBUL'UN HRİSTİYAN VE YAHUDİ MEZARLIKLARI

BRIAN JOHNSON*

İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Mezarlıklar Müdürlüğü resmî internet sitesinde (2013) yetki ve sorumluluğu altındaki 333 mezarlık yerinden altmış beşinin *gayrimüslim* (çeşitli mezhep ve tarikattan Hristiyan ve Yahudi) topluluklara ait olduğunu bildiriyordu.¹ Cumhuriyet döneminde, sınırları içerisindeki mezar yerlerinin sorumluluğunu üstlenmek ve özel mülkiyet haklarının kime ait olduğu bilinmeyen veya terk edilmiş [emval-i metruke] olanları teslim almak üzere belediyeleri yetkili kılan kanun, 1930'larda onaylandıktan sonra bu mezarlıkların denetimi belediyelere geçti. Daha evvel, 1453'ten Osmanlı döneminin sonuna kadar, İstanbul'un gayrimüslim mezarlıkları kendi dinî cemaatleri ve bağlı teşekküllerin mülkiyetinde olur ve onlar tarafından idare edilirdi. Onlar bu yerleri bir imparatorluk buyruğu (*ferman*) ile veya satın alarak elde ederlerdi. Bazılarının bakım ve masrafları bugün de ilgili müdürlükten müstakil olarak görülür. Mesela esas itibariyle beynelmil bir mezarlık olan Feriköy'deki Protestan Kabristanı Almanya, Birleşik Krallık, ABD, Hollanda, İsveç, Macaristan, İsviçre başkonsolosları tarafından idare edilir ve adı geçen kurumlar bu idare işini iki yılda bir dönüşümlü olarak üstlenirler.

İstanbul'un gayrimüslim mezarlıkları bugün Osmanlı dönemine nazaran daha azdır. Bazı tarihî mevkiler tamamen veya kısmen ya da ancak izleri veya kalıntıları itibariyle yaşamaktadır, fakat birçoğu bütünüyle ortadan kalkmış, şehrin hem planlı hem de plansız gelişim süreci içerisinde kaybolmuştur. İstanbul'daki bütün Hristiyan ve Yahudi mezarlıklarının

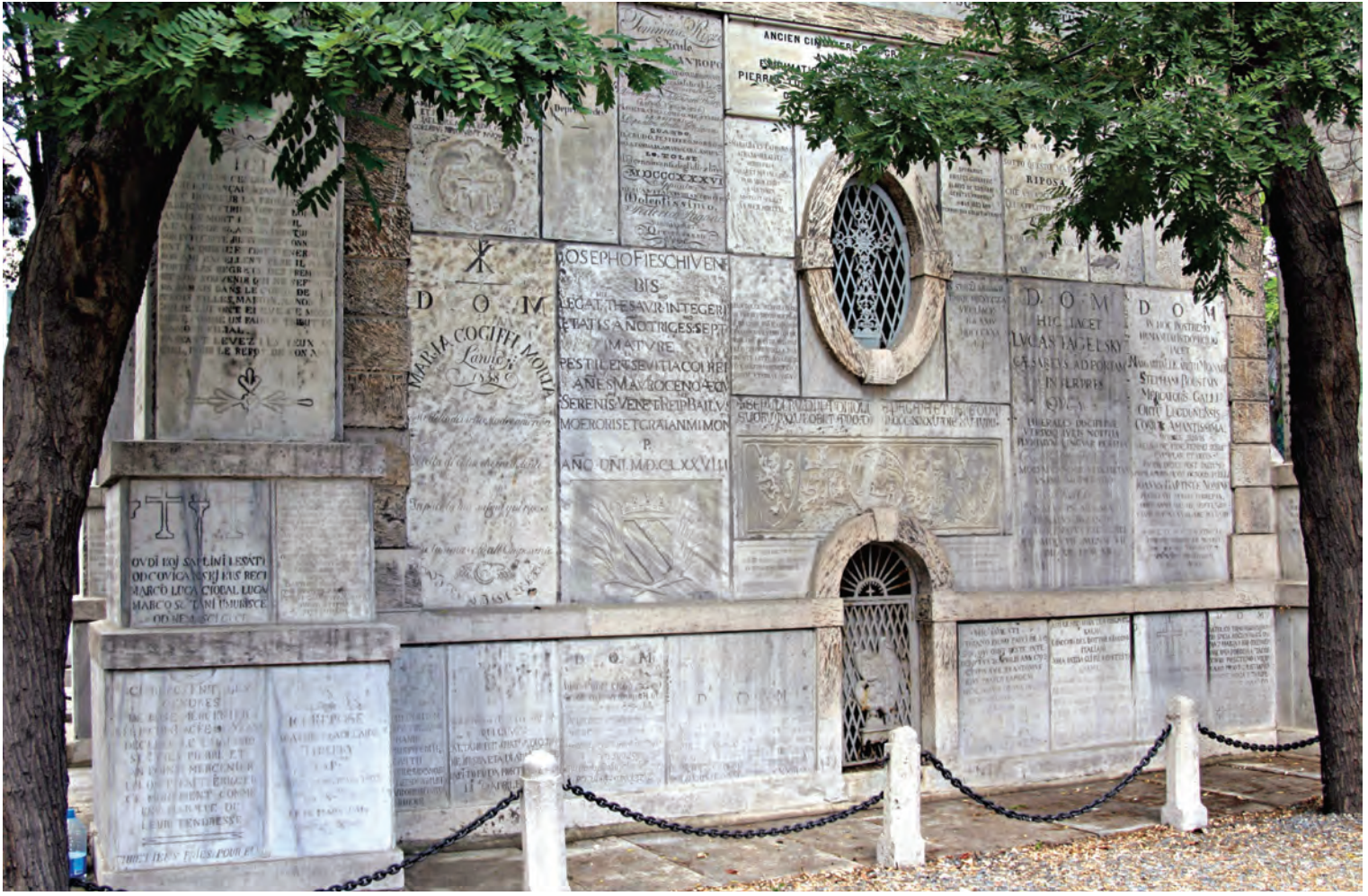
plan projelerinin çıkarılıp tafsilatlı dökümünün yapılması gelecek günlerde yapılmayı bekleyen bir iş olarak durmaktadır, fakat İstanbul'daki Ermeni mezarlıklarına dair yakın zamanlarda yapılmış bir inceleme (2012) bütün bu rakamlar hakkında tartışmalara izin verir niteliktedir. Bu inceleme, bütün şehirde otuz bir Ermeni mezarlığı tespit etmiştir. Bunların üçte biri hâlâ mezarlık vasfını korumaktadır ancak geri kalanlar ya başka kullanımlara ayrılmış ya da bütünüyle ortadan kaybolmuştur.² Bir zamanlar İstanbul'daki gayrimüslim mezarlıklarının toplam adedinin şimdi Mezarlıklar Müdürlüğü'nün kayıtlarında görünen altmış beş sayısını fazlasıyla aştığı anlaşılmaktadır.

Hristiyan ve Yahudi mezarlıkları şehrin bütününde, ama bilhassa Osmanlı dönemindeki yerleşim alanlarında veya civarında, Balıklı ve Edirnekapı dâhil eski şehir surlarının dışında, Anadolu yakasında Üsküdar ve Kadıköy'de; Adalar'da; Boğaz'ın Karadeniz'e uzanan her iki yakasındaki (Ortaköy, Kuzguncuk, Kandilli, Yeniköy, Tarabya ve Büyükdere gibi) eski köylerde bulunmaktadır. Ancak en önemlileri Haliç'in kuzeyinde, Galata, Beyoğlu, Hasköy ve Şişli'de karşımıza çıkar. Buralarda, Sultan II. Mehmed, Konstantinopolis'in fethinden (1453) sonra Cenevizlilerin Galata'da kalmasına izin verdiğinden ve onlara cemaat olarak Bizans döneminde sahip oldukları hakların aynını bahşettiğinden beri hatırı sayılır miktarda gayrimüslim yaşamaktadır. Bu alana başta Avrupalılar, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler de yerleşti ve daha sonra, bilhassa (XVII. yüzyılda) Galata'nın yukarısındaki –şimdi Pera veya Beyoğlu diye bilinen– tepelere yayılmaya başladılar. 1880'lerde şehrin genişlemesiyle birlikte bugünkü Taksim Meydanı'nın kuzeyinde, Şişli civarında yeni yerleşim alanları ortaya çıkmaya başladı. Yüzyıllar içerisinde bu bölgelerde, nüfusu yüksek yoğunluk gösteren gayrimüslim topluluğa hizmet etmek üzere kiliseler,

* American Research Center in Turkey (ARIT) / İstanbul. 1, 2 ve 3 numaralı görseller yazar tarafından hazırlanmıştır.

1 "İstanbul Mezarlıkları," Mezarlıklar Müdürlüğü, <http://www.ibb.gov.tr/tr-tr/kurumsal/birimler/mezarliklarmd/documents/website/Htmls/mezarliktanitim.html> (10 Mayıs 2015) (gayrimüslim mezarlıklarının tafsilatlı bir listesi Mezarlıklar Müdürlüğü'nden alınmıştır, müdürlük sadece 54'ü kayıtlı olan mezarlıkların isimlerini ve yerlerini vermiştir).

2 Mehmet Polatel v.dğr., 2012 *Beyanamesi: İstanbul Ermeni Vakıflarının El Konan Mülkleri*, İstanbul 2012, s. 189.

1- Mezar taşlarından yapılmış kemik saklamaya mahsus yer. Willem Quackelbeen'in mezar taşı soldaki plastro yahut duvar ayağının ortasına konulmuştur (Pangaltı Latin Katolik Mezarlığı)

sinagoglar ve başka kurumlar ihdas ve inşa edildi. Ölülerinin ebedî istirahatgâhı -son ihtiyaç yahut nihai bir gereklilik olarak- mezarlıklar da bunlar arasındadır.

Hristiyan Mezarlıkları

Osmanlı fethinin ardından yaklaşık yüzyıl sonra Galata'nın Hristiyan nüfusu ölülerini defnetmek için ibadethanelerinde veya civarında mekânlar ya da semt sınırlarının hemen dışındaki açık alanları kullanıyorlardı. Cenevizliler için Aziz Francis Katolik Kilisesi (1697'de bir yangınla yok olmuştur) asıl mezarlıktı ve Surp Sarkis (1361'de inşa edilmiş fakat daha sonra harap olmuştur) ve Surp Krikor Lusavoriç (1391'de bina edilmiştir) Kiliseleri de Ermeniler için aynı amaca hizmet ediyordu. Şiddetli bir veba salgınının İstanbul'u kırıp geçirdiği 1560 civarında daha önce mezarlık olarak kullanılan yerlerin yetersiz ve sağlıklı olmadığı ortaya çıktı ve salgın hastalığın kurbanı olan binlerce insanı toprağa vermek üzere kuzeydoğuda, Taksim civarındaki açık alanlar kullanıldı. Daha sonra bu alan Türkçede "Büyük Mezarlık" ve Avrupa kaynaklarında

"Grand Champs des Morts" diye bilinen şehrin en büyük kabristanlarından biri hâline geldi.

Bu geniş alan, hem Müslümanlar hem gayrimüslimler tarafından (Yahudiler hariç) defin yeri olarak kullanıldı ve neredeyse şehrin farklı toplulukları için birbirine yakın mezarlıklarla müstesna bir hüviyete sahip oldu. Müslümanların mezarları Taksim'den başlayıp (şimdi kabaca Atatürk Kültür Merkezi'nin bulunduğu alandan) Dolmabahçe ve Fındıklı'ya kadar uzanan eğimli alan üzerinde yer aldı; diğer yanda kuzeye doğru Harbiye'ye kadar uzanan alan ise Hristiyanlar için farklı kısımlara bölündü. Şimdi Taksim Parkı'nın bulunduğu mevkide ise "Frenklerin (Avrupalıların) Kabristan"ı vardı. Burada hem Roma Katoliklerinin hem de Protestanların kabirleri mevcuttu. Az daha yukarıda, bugünkü Divan Oteli'nin bulunduğu yerden başlayıp kuzeye doğru TRT İstanbul Radyosu binasına kadar uzanan alanda Ermeni Surp Agop Mezarlığı vardı. Keza Taksim Meydanı'nın az güneyinde, bugünkü Aya Triada Kilisesi'nin bulunduğu yerde bir Rum Ortodoks mezarlığı da mevcuttu.

2- Frenk Mezarlığı, yaklaşık 1835 (Lewis)

Yaklaşık olarak 1560'tan XIX. yüzyıl ortalarına kadar Büyük Mezarlık İstanbul Hristiyanlarının asıl olmasa bile büyük bir mezarlığıydı. İlk defnedilenlerden biri (I. Süleyman'ın sarayına Kutsal Roma imparatorunun elçisi olarak İstanbul'a gelen) Ogier Ghiselin de Busbecq'e hizmet etmiş ve 1561'de veba salgını esnasında hayatını kaybetmiş olan Flaman hekim Willem Quackelbeen idi. Quackelbeen'in mezar taşı (hâlen Pangaltı Latin Katolik Mezarlığı'nda bulunur, buraya 1800'lerin ortalarında nakledilmiştir) bu defin yerinin ve daha da özelde Frenk mezarlığının açılış tarihini verir (Şekil 1).

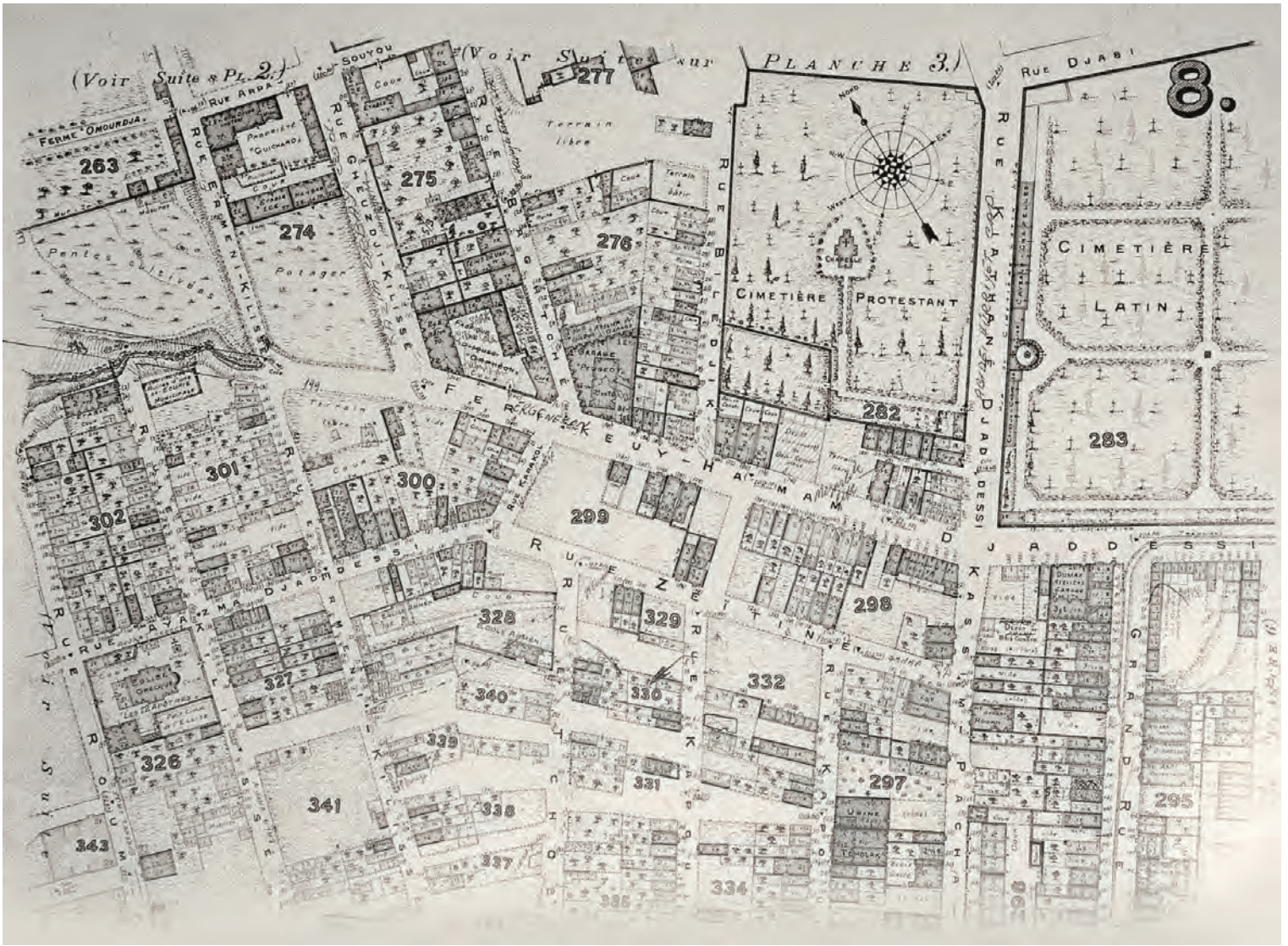
Yaklaşık üç yüzyıl boyunca İstanbul'un Katolik ve Protestan sakinleri Büyük Mezarlığın Frenk kısmına defnedildi. Bundan başka, Galata semtinde bulunan, 1697'deki yangında yok olmasının ardından Aziz Francis Kilisesi de dâhil, daha önceki kabristandaki mezarlar zaman zaman çıkarılıp buraya nakledildi. Bugün için mezarlığın tam olarak nerede olduğu belli değildir, çünkü mezarlıktan geriye kalan (1800'lerde başka mezarlıklara taşınan birçok mezar taşı haricinde) herhangi bir maddi iz ve emare ya da kesin planlar yahut mezarlığı tasvir eden belge niteliğinde kayıtlar yoktur. Yazılı anlatımlardaki

dağınık atıflar ve birkaç gravür mezarlığı tasvir eden ana kaynaklardır. Muhtemelen Katolik ve Protestan alanları arasında bir iç taksimat vardı (anlaşılan alanın bir bölümü 1592'de İngiliz-Osmanlı ticaretini, tanınan ayrıcalıklara göre yoluna koymak üzere o dönemde teşekkül etmiş Levanten Şirketi tarafından Protestanların definleri için satın alınmıştı). Keza Frenk mezarlığının bir noktada duvarla kapatılmış olduğu da anlaşılmaktadır; bu duvar, 1768'de ölen ve buraya gömülen Felemenklerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki büyükelçisi Willem Gerrit Dedel'in cenaze alayını (geri plandaki mezarlıkla birlikte) tasvir eden gravürden tespit edilmiştir.³

Bu duvar daha sonra kaldırılmıştır. Belki de XIX. yüzyılın ilk on yılında, mezarlık arazisini de işgal etmiş olması muhtemel olan Taksim Kışlası inşa edilirken yıkıldı. Zira İstanbul'daki Britanya Sefarethanesi'nin papazı olan Robert Walsh 1830'larda mezarlığı ziyaret ettiğinde duvarın yerinde olup olmadığı anlaşılmıyor:

Frenk mezarlığı Boğaz'ın üzerindeki bir tepede bulunuyor. Onun önünde ve hemen altında Türklerin

³ Bkz. Marlies Hoenkamp-Mazgon, *Palais de Hollande in Istanbul*, Amsterdam 2002, s. 67.

3- Feriköy Protestan Mezarlığı ile bitişiğindeki Pangaltı Latin Katolik Mezarlığı'nın bir bölümü (1925-1926 Pervititch Sigorta Haritası)

büyük mezarlığı, yanında da Ermenilerininki var; biri serviler, diğeri sakız ağaçları içerisinde. Fakat Frenklerininki açık ve çıplaktır, üzerinde ne bir ağaç, ne de sınır teşkil eden fundalık var. Ama yine de bütün Avrupa milletlerinin ölüleri buraya defnedilmektedir ve üzerine dağılmış İngilizleri, Fransızları, Felemenkleri, Almanları vb. mezar taşları gösteriyor...⁴

Walsh'ın yazılı anlatımı 1835-1836'da John Frederick Lewis tarafından yapılan ve Frenk mezarlığının bir köşesini tasvir eden bir gravürün görsel kaydına benzerlik gösteriyor. Boğaz'a tepeden bakan bir yamaç üstünde, uzakta Anadolu kıyısında Büyük ve Küçük Çamlıca tepeleri ile mezarlık ağaç veya fundalık türünden herhangi bir şeyden yoksun görünüyor. Ön plandaki mezarın kapak taşında okunabilir durumda olan *Hic jacet* (Latin mezar kitabelerinde genellikle karşılaşılan)

veya "Burada yatıyor..." ifadesi mezarların Avrupalılara ait olduğunu açık biçimde gösteriyor (Şekil 2).

Her halükârda kuzeydeki Frenklerin mezarlığına sınırdaş olan Surp Agop Ermeni mezarlığı civarındaki definler de 1560'taki veba salgını esnasında başladı. Bazı rivayetlere göre mezarlığın yeri, Ermeni olan aşçısı Manuk Karaseferyan'a sadakat ve hizmetlerinin bir ödülü olarak Sultan I. Süleyman (1520-1566) tarafından bağışlanmıştı; Ermeni Patrikliği arşivinde 1781'den kalma bir tapu senedi mevcuttur. Mezarlar arasında mermerden yapılmış ve etrafı süslemeli demir parmaklıklarla çevrilmiş mezarlık anıtı ile bariz biçimde göze çarpan Yakob IV (ö. 1680) de dâhil olmak üzere Ermeni cemaati ve kilisesinin önde gelen birçok üyesi XIX. yüzyılın ortalarına kadar buraya defnedilmiştir.

Büyük Mezarlıktaki gerek Ermeni mezarlığının gerekse diğer Hristiyan mezarlıklarının civarında kendine mahsus bir toplumsal hayat cereyan ediyordu.

⁴ Robert Walsh, *A Residence at Constantinople*, London 1838, s. 440-441.

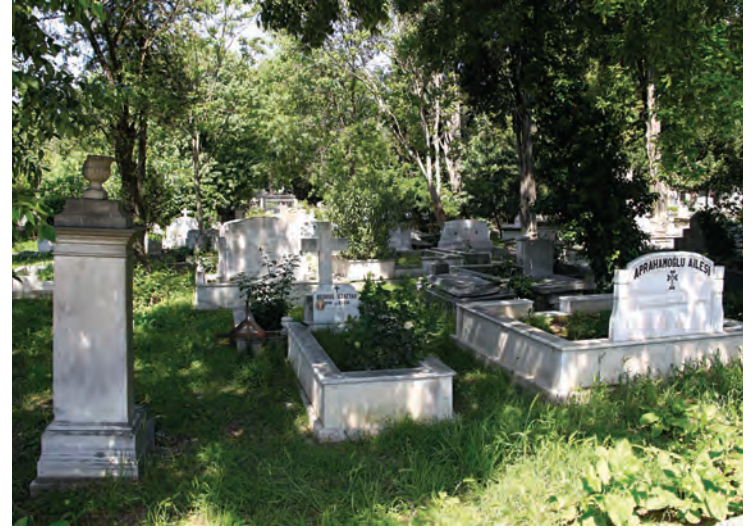

4- Bağlarbaşı Rum Mezarlığı (yanında Ermeni, arkasında Yahudi mezarlığı vardır)

Bu, İstanbul'a yolu düşen seyyahların nesiller boyu dikkatini çekmiş ve seyyahlar anlatımlarında genellikle mezarlığı zikretmeden geçmemişlerdir. Ölülerin hatırasını yâd etmek üzere düzenlenen merasimler ve ölenlerle bağlarını muhafaza etmek amacıyla tertip edilen ziyaretlerin yanı sıra Beyoğlu ve sair semtlerin ahaliyi sırf rahatlamak ve dinlenmek amacıyla Büyük Mezarlığa geliyorlardı. Pera'nın eteklerindeki sayfiye alanında bulunduğu için muhtelif mezar yerleri şehir sınırlarının hemen dışında ziyaretçilerine sıhhatli tabii bir çevre sunuyordu. Geniş, temiz, taze ve yeşildi ve bu hâliyle bir bakıma doğal park alanı işlevi görüyordu. Hatta Ermeni ve Frenk mezarlıklarının arasında, Dolmabahçe'nin yukarısındaki tepenin doruk noktasında dolaşmaya çıkmış olanlara hizmet veren bir kahve bile vardı. Çoğu zaman bütün ailelerin, ebeveyn ve çocukların, yayılmış kır yemekleriyle, mezar taşlarını masa ve sandalye olarak kullanarak kabirlerin etrafında sakin sakin toplandıkları görülebilirdi.

Her zaman karşılaşılan bu tablodan daha da büyüleyici olanı günlük faaliyetlerin Hristiyan mezarlıklarında düzenlenen şenlikler tarzında cereyan etmesiydi ve bu, mezarlığı şenlik yerlerine dönüştürüyordu. İngiliz seyyah ve müellif Julia Pardoe 1836'da Ermeni mezarlığında tanık olduğu böyle bir açık hava eğlencesini canlı bir şekilde resmetmiştir. Şenlik üç gün sürmüş ve bol miktarda yiyecek ve içeceğin yanı sıra her türlü oyun ve eğlenceye yer verilmiştir.

Hristiyan mezarlığının bütünü bir panayır havasına bürünmüştü; hepsi bu kadar da değil, bir de ölümlerin mezarlarına yaşayanların rahatını artırma yükü yüklenmişti; birçok çadır vardı ve bunların ortasında

5- Bağlarbaşı Rum Mezarlığı'nın içinden bir görünüm

üzeri püsküllü bir örtü ile kaplı ve bisküvi, şekerleme ve şerbetlerin iştah gıdıklayıcı biçimde yayıldığı bir sofraya bulunuyordu. Bu sofraya ölmüş bir Ermeni'nin anısına kurulmuş muhteşem bir abide idi. Mezar taşları salıncakları destekleyen kazıkların sallanmasını durduruyordu. Üzerlerine rahat minderler yerleştirilmiş olan divanlar, basma örtülü mezarlardan başka bir şey değildi; kebab satıcıları leziz yemeklerini pişirmek için mezarların siperlerine çukurlar kazmışlardı ve duman içindeki bu satış pavyonlarının ihtiyaç duyduğu oturaklar ve tezgâhlar da ölümün yine aynı geniş arazisinden bol bol temin ediliyordu.

Bir yanda ince uzun bir rahipler silsilesi bir cesedi toprağa vermekle meşguldüler ve kasvetli ilahileri bir çalgıcılar topluluğunun tiz sesli çalgıcılarıyla karışıyordu; diğer yanda asayiş ve düzeni temin etmek üzere renkli çadırlar arasında mızraklı süvarilerden bozma devriyeler dolaşıyordu...

Kat ettiğimiz her yüz metrede manzara daha da çarpıcı hâle geliyordu. Ufak çadırların oluşturduğu uzun sıra âdeta geçici bir aşevi caddesi oluşturuyordu; burada kebaplar, pilavlar, etli ve sebze börekler, salamura sebzeler meyveler, çorbalar, hoş bitkilerle doldurulmuş dürümler, salamlar sucuklar, yağda kızartılmış balıklar, her cinsten ekmek, her tür ve boyutta çörekler vardı...⁵

Yaşayanlar ile ölümlerin alanlarının böylesine canlı biçimde iç içe geçtiği bu manzara karşısında Pardoe'nin şaşkınlığı, bilhassa İngiltere'de kesinlikle ve Avrupa'nın başka bölgelerinde muhtemelen aşına olduğu şehir mezarlıklarının kederli, kasvetli, sağlıksız hâli göz önünde bulundurulduğunda hiç şaşırtıcı değildir. 1800'lerin

5 Julia Pardoe, *The City of the Sultan*, London 1854, s. 134-135.

6- Selimiye Kışlası ve İngiliz Mezarlığı. Mezarlık Kırım Savaşı esnasında ve oluşum aşamasındadır (1855)

başında Londra mezarlıklarının çoğu Orta Çağlardan kalmaydı ve yoğun biçimde iç içe geçmiş sağlıklı, tehlikeli çukurlardan çok da farklı değildi. Binlerce yeni ceset her yıl birbiri üzerine kazılan çukurlara gömülüyordu. Burası pis kokulu sağlıklı dumanlar çıkarıyor ve civar semtlere iğrenç kokular ve ölümcül hastalıklar yayıyordu. Bir mezar yerini ziyaret etmek burada, kişiye zevk verebilecek bir iş olması bir tarafa, Pera'nın yanı başındaki cennet gibi sessiz sakin tepeliklerin üzerindeki mezarlıkları gezip dolaşma imkânı buluncaya kadar, Pardoe ve birçok başka çağdaş seyyah için neredeyse tasavvur edilemeyecek bir şeydi.

Kamu sağlığını korumak ve şehir mezarlıklarını meskûn mahallerden uzaklaştırmak amacıyla Büyük Mezarlık sonunda kapatıldı ve XIX. yüzyılda, Beyoğlu şehirleşme bakımından hızlı bir gelişme gösterirken, bu mezarlıkların yerlerinde yeni alanlar oluşturuldu. Kabaca 1840 ila 1910 arasında Taksim'den Şişli'ye kuzeye doğru uzanan mevki, açık kırsal alandan yoğun biçimde iskân edilen yerleşim alanına dönüştü. Bu istikametteki arazinin büyük bölümünü Büyük Mezarlığın gayrimüslim mezarlıkları işgal ediyordu ve tam da genişlemenin ana güzergâhında mezarlığın Frenklere ait bölümü bulunuyordu. Zaten daha 1842'de Frenklerin mezarlığı

genişlemeyle yavaş yavaş bozulmaya başlamıştı ve 1853'te Osmanlı Hükûmeti alanın mezarlık olarak artık uygun olmadığını karara bağladı. Yetkililer, Katolikler ve Protestanlar için mezarlık olarak o zaman şehrin dış mahalleleri olan Pangaltı'nın kuzey kısmındaki toprak parçasını tahsis ettiler. Ne var ki 1857'de bu alanın her iki cemaat için yetersiz olduğu kabul edildi ve Protestanlara da yine aynı semtte ayrı bir mekân gösterildi. 1863-1864'te Frenk mezarlığının kalıntıları mezardan çıkarılıp çok sayıdaki mezar taşı ile birlikte bu yeni mezarlığa; bugünkü adıyla Pangaltı Latin Katolik Mezarlığı ve Feriköy Protestan Mezarlığı'na nakledildi (Şekil 3). Eski Frenk mezarlığının bulunduğu arazi ise daha sonra bir halk parkına, 1869'da açılan Taksim Bahçesi'ne dönüştürüldü.

1860'larda Büyük Mezarlıktaki Ermeni ve Rum mezarlıkları da kapatıldı. Zira 1865'te arkasında ağır sonuçlar bırakan yıkıcı bir kolera salgını esnasında bu iki mezarlık, hastalığın zorunlu kıldığı çok sayıdaki definin halk sağlığı için tehlike oluşturması sebebiyle imparatorluk buyruğu ile kapatıldı. Büyük Mezarlığın veba salgınında hayatını kaybedenler için tesis edildiği tarih olan 1560'ın hatırası olarak Beyoğlu'nun meskûn mahallerinin kuzeyinde, Şişli'de salgının kurbanlarına yer açmak için yeni mezarlıklar ihdas edildi; yani

7- Feriköy Protestan Mezarlığı

günümüzde Abide-i Hürriyet ve Büyükdere caddeleri arasında bulunun Rum Ortodoks ve Ermeni mezarlıkları. Taksim yakınındaki eski Rum mezarlığı da çok geçmeden kayboldu ve 1880'de bulunduğu yerin üzerine Aya Triada Kilisesi inşa edildi. Eski Ermeni mezarlığı Surp Agop ise, Büyük Mezarlığın en uzun hayatta kalan gayrimüslim kısmı olarak 1939'a kadar, bilfiil kullanılsa bile, büyük ölçüde yerinde kaldı. Onun bir zamanlar işgal ettiği geniş arazi şimdi Divan, Hilton ve Hyatt Regency otelleri ile TRT İstanbul Radyosunun binası dâhil çeşitli yapıların üzerine inşa edildiği alanı oluşturmaktadır.

Yahudi Mezarlıkları

Haliç'in kuzeyindeki İstanbul Yahudi mezarlıkları aynı bölgedeki Hristiyan mezarlıklarının gelişim serüvenine benzer bir seyir takip etti. Yahudi mezarlıkları Galata'nın kuzeydoğusundan ziyade, kuzeybatısında ortaya çıktı. Konstantinopolis'in fethinin hemen ardından II. Mehmed, Yahudilere Kasımpaşa'da bir mezarlık yeri bahşetti. Kasımpaşa o dönemde meskûn bir mahal değildi ve yaklaşık yüzyıl boyunca bir defin yeri olarak kullanıldı. Ne var ki XVI. yüzyılın sonlarına doğru bu bölgeye yerleşim başladı ve nihayetinde mezarlığın etrafı, hatta içi, evler tarafından işgal edildi. 1582'de İstanbul Yahudi Cemaati yeni bir mezarlık için yer gösterilmesi talebi ile Sultan III. Murad'a (1574-1595) müracaatta bulundu. Her ne kadar cemaatin müracaatına Kasımpaşa'nın Müslüman sakinlerinin eski mezar yerine işgalleri yol açmış izlenimi verilmiş olsa da başka bazı şikâyet ve endişelerin de bunda bir payı olabilir. 1581'de bir başka veba salgını şehir nüfusunu kırmış ve çok sayıda ölüyü defnetmek için mevcut mezarlık alanlarında muhtemelen yer bulunamamıştı. Hem ilave alana ihtiyaç duyulması hem de hıfzıssıhha şartlarının yerine getirilmesi sebebiyle

8- Pangaltı Latin Katolik Mezarlığı

9- Bağlarbaşı Yahudi Mezarlığı. Ön tarafta Rum ve Ermeni mezarlıkları bulunmaktadır

muhtemelen Kasımpaşa'da artık meskûn mahal haline gelmiş alan dışında bir mezar yeri oluşturulması zorunluydu.

Sultan, müracaatı ve talebi kabul etti ve cemaate kuzeyde, şehrin dışında bahçeler, bostanlar ve doğal ormanlar ile kaplı Hasköy'de arazi bağışladı. Burada oluşturulan mezarlık gelecek üç yüzyıl boyunca İstanbul Yahudileri için en başta gelen defin yeri olarak kullanıldı. Mezarlığın toplam alanı bir zamanlar 200.000 m²'yi aşıyordu. Büyük Mezarlık'tan farklı olarak burası; büyük ölçüde yeşillikten yoksundu ve yamaç üzerine dağılmış pek çok beyaz mezar taşı bir tarafa bırakılacak olursa kıraç ve çıplaktı. XIX. yüzyıl başlarında şehir ile ilgili kitabında çok sayıda İstanbul mezarlığını tasvir etmiş olan yazar Charles White, Hasköy Mezarlığı'nın çıplak ve kasvetli ortamı ile başka mezarlıkların daha yeşil manzaraları arasındaki tezada dikkat çeker.

En kayda değer olanlar arasında ise... Yahudilerin Okmeydanı'nın bir devamı olan Hasköy üzerindeki tepelerde yer alan geniş mezarlığıdır. Bu ıssız, kasvetli ölüm alanı ağaçlardan yoksun bırakılmış olması, ufki mezar taşlarının üzerine yerleştirilmiş tabut şeklindeki

10- İstanbul'da bir Yahudi mezarlığı (Preziosi)

11- Hasköy Musevi Mezarlığı

lahitlerin beşgen biçimi ile bütün diğerlerinden ayrılır. Bu mermer lahit ve ilave olarak büyük yassı taşlar Yahudi sanatkarların eseri olan hakkedilmiş çiçekler ve kitabeler ile süslenmiştir.

Bu manzara, Boğaz'ın servilerle kaplı mezarlıklarından daha ciddi ve etkileyici hisler doğurur... Bu boylu boyunca uzanmış sayısız büyük mermer parçalarının katı sessizliği, ruha huşu verir ve insanı ister istemez düşünceye sevk eder. Belli bir uzaklıktan bakıldığında geniş bir alanı kaplayan bu *golgotha*, Kadir-i Mutlak'ın takdiriyle yerle bir olmuş soylu bir şehrin kalıntıları gibi görünür. Hatta biraz daha yaklaşıldığında ihtilaçlı sancılarla harekete geçirilmiş yer, cenaze teskerelerini fırlatmış ve onlar ile içindekileri ebedî çağrışı beklemek üzere ağartıp taşlaşmış olarak terk etmiş gibidir.⁶

1800'lerin sonunda şehir genişleyip de artan sayıda Yahudi, Beyoğlu ve civarındaki yeni semtlere yerleştikçe cemaat, yeni mezar yerlerine ihtiyaç duydu. Avrupa Yahudi Cemaati 1865'te kendine ait bir yer

talebinde bulundu ve hükûmet Şişli'de "İtalyan" Yahudi Cemaati Mezarlığı diye bilinen yeri uygun buldu. Burası hemen yakınlarda tesis edilmiş olan Ermeni ve Rum mezarlıklarına sınır teşkil ediyordu. 1900'lerin başında bunun doğusuna doğru, biri İspanyol ve Portekiz kökenli Yahudiler, diğeri Rus, Polonya ve Alman Yahudileri için olmak üzere, Ulus'ta iki mezarlık daha açıldı. Hâlihazırda bunlar, İstanbul'un en bilinen Yahudi mezarlıklarıdır. Hasköy Mezarlığı da hâlâ kullanılmaktadır, fakat Osmanlı döneminden beri esaslı değişikliklere uğramıştır. Bunların en sert ve zecrî olanı 1970'lerde otoyol yapımı sırasında yaşanmıştır. Bu dönemde mezarlığın bir bölümü tahrip olmuş, kalanı da üç kısma bölünmüştür.

İstanbul'un gayrimüslim mezarlıkları bugün Osmanlı döneminden daha azdır ve giderek daha da azalma eğiliminde olarak, korumaya alınması gereken zengin bir miras oluşturmaktadır. Mezarlardan çıkarılabilecek tarihî delil yahut emareler bir zamanlar bu şehirde yaşayan Hristiyan ve Yahudi cemaatlerinin geçmiş kuşakları hakkında sadece bir teferruat zenginliği değil, aynı zamanda tüm toplumsal ve ekonomik hayatı daha iyi anlamak için çok önemli malumat da sunar. Mezarlıklar

⁶ Charles White, *Three Years in Constantinople*, London 1846, c. 3, s. 343.

aynı zamanda birer müstesna açık hava müzeleridir ve bu hüviyetleriyle yüzyıllar boyunca çok çeşitli toplulukların değişen cenaze merasimi usullerini, sanat ve sembolizmini gözlemlemek ve izlemek üzere emsalsiz bir imkân sunarlar. Dünyada hiçbir şehir böyle bir müstesna kaynağa sahip değildir. Çoğu zaman yakıp yıkıcılığın, yasa dışı yapılaşmanın yahut genişleme yönündeki planlı şehircilik faaliyetlerinin tehdidi altında bulunan geçmişin bu baki kalan mücessem tanıkları kıymeti bilinip korumaya alınması gereken yeri doldurulamaz bir mirastır.

KAYNAKLAR

- Belin, François Alphonse, *Histoire de la Latinité de Constantinople*, Paris 1894, s. 506-531.
- Dallegio d'Alessio, Eugène, "Le Inscriptions Latines Funéraires de Constantinople au Moyen Âge", *Échos d'Orient*, 1932, sy. 166, s. 188-206.
- Groot, A. H. De, "Old Dutch Graves at Istanbul", *Archivum Ottomanicum*, 1973, c. 5, s. 5-16.
- Johnson, Brian, "Istanbul's Vanished City of the Dead: The Grand Champs des Morts", *Istanbul: Myth to Modernity / Efsanelerden Günümüze*, ed. Neziha Başgelen ve Brian Johnson, İstanbul 2002, c. 1, s. 93-104.
- Johnson, Brian, "Batılıların Gözüyle Büyük Mezarlık", çev. Handan Cingi, *TT*, 2003, c. 39, sy. 233, s. 34-41.
- Johnson, Brian, "Ölümler Şehrinde Bir Yıl", çev. Metin Saltoğlu ve Handan Cingi, *Toplumsal Tarih*, 2006, sy. 147, s. 72-77.
- Marmara, Rinaldo, "Comptes Rendus du Cimetière Latin de Constantinople: Une Source Inconnue Pour l'Histoire de la Latinité", *Journal Asiatique*, 2003, c. 291, sy. 1-2, s. 221-47.
- Marmara, Rinaldo, *Pancaldi. Quartier Levantin du XIXe Siècle*, İstanbul 2004, s. 167-197.
- Miroğlu, Armaveni, "Pangaltı Ermeni Mezarlığı (Surp Hağop Mezarlığı)", *Toplumsal Tarih*, 2009, sy. sy. 187, s. 34-38.
- Ovadya, Silvyo, "Yahudi Mezarklıkları", *DBİst.A*, VII, 400-401.
- Pamukciyan, Kevork, *İstanbul Yazıları*, İstanbul 2002.
- Rozen, Minna, "A Survey of Jewish Cemeteries in Western Turkey", *The Jewish Quarterly Review*, 1992, c. 83, sy. 1-2, s. 71-125.
- Rozen, Minna, *Hasköy Cemetery: Typology of Stones*, Tel Aviv 1994.
- Şarлак, Evangelina, *İstanbul'daki Hristiyan Mezarlıklarında Mimarlık ve Sanat*, İstanbul 2005.
- Tuğlacı, Pars, *İstanbul Ermeni Kiliseleri*, İstanbul 1991, s. 211-258.